

LIMBA ROMÂNĂ, LIMBĂ ROMANICĂ ÎN VIZIUNEA LUI SEXTIL PUȘCARIU

„Rolul nostru între popoarele lumii nu poate fi decât cel pe care ni-l indică însăși limba noastră: un popor romanic ce stă ca strajă civilizației și a sufletului latin în inima Europei răsăritene” (Sextil Pușcariu).

Dintre numele sonore la care se face referire în momentul în care se aduce în discuție atât problema limbii române ca limbă romanică, cât și a individualității limbii române între limbile romanice, numele lui Sextil Pușcariu se remarcă datorită activității sale științifice în domeniu, la care se adaugă existența unei reviste cu profil lingvistic la Cluj care-i datorează existența, Sextil Pușcariu fiind cel sub a cărui conducere ia naștere revista „Dacoromania”.

În cadrul studiilor și articolelor cu caracter lingvistic scrise de Sextil Pușcariu, se observă preocuparea deosebită a acestuia față de locul pe care limba română îl ocupă între celelalte limbi romanice, subiectul fiind abordat în mod direct în articole și studii, dar și indirect sau în porțiuni mai restrânse în cadrul altora.

1. Introducere în tematica individualității limbii române între limbile romanice

Problema limbii române ca limbă romanică, semnalată încă din secolele XI–XII de către Kekaumenos și Kinnamos, cei doi cronicari bizantini care au semnalat necesitatea integrării acestei limbi în romanitate, este continuată prin munca umanștilor italieni ai secolului al XV-lea, care relevă pentru prima dată, din perspectivă culturală și lingvistică, asemănările existente între limba română și limba italiană.

Ovid Densusianu (vezi *Istoria limbii române*, în ediția din 1961) realizează un deosebit de important studiu comparativ al limbii române cu alte limbi romanice. În ciuda faptului că studiul lui Densusianu este unul general, nefăcând referire la trăsăturile particulare prin care limba română se dovedește a fi o limbă având trăsături latine comune cu celelalte limbi romanice la nivel fonetic, gramatical și lexical, datorită comparației pe care o face între limba română și alte limbi romanice, în general, și, în special, cu dialectele italiene septentrionale și meridionale, *Istoria...* sa rămâne o contribuție importantă la problematica limbii române ca limbă romanică.

În ceea ce privește subiectul adus aici în discuție, de-a lungul timpului, s-au conturat două direcții. Astfel, unii cercetători s-au axat pe evidențierea trăsăturilor non-romanice ale limbii române, în timp ce alții s-au dovedit a fi preocupați de modul în care s-a dezvoltat latina în aceste ținuturi.

Direcția asupra căreia ne vom opri în cadrul acestei lucrări este cea de-a doua, alegerea pe care o facem fiind firească, având în vedere faptul că lucrarea funda-

mentală îi aparține lui Sextil Pușcariu, unul dintre cei mai importanți lingviști români, personalitate culturală a cărei activitate o omagiem astăzi. Este vorba, bineînțeles, de lucrarea din 1920 intitulată *Locul limbii române între limbile romănice (discurs de recepție la Academia Română)* (vezi Pușcariu 1974, p. 133–169), o lucrare în care autorul subliniază atât importanța comunicațiilor directe dintre diversele regiuni ale Imperiului Roman în menținerea omogenității lingvistice (*ibidem*, p. 142), cât și a factorilor politici, economici, administrativi și, în mai mică măsură, a celor etnici (*ibidem*, p. 143–148).

2. Viziunea lui Sextil Pușcariu în ceea ce privește limba română ca limbă romanică

Printre preocupările lui Sextil Pușcariu, consolidarea ideii că *românii vorbesc o limbă romanică* a ocupat o poziție centrală („vorbim o limbă romanică” este, de altfel, ideea esențială și a paragrafului 95 din *Limba română* – vezi Pușcariu 1976, p. 173–175). Alături de lucrarea din 1920 stau și alte lucrări, dintre care amintim doar câteva pe care le considerăm fundamentale și la care vom face referiri ulterioare: *O supraviețuire a latinei arhaice în română și italiană* (Pușcariu 1974, p. 292–297), *Românesc și romanic* (*ibidem*, p. 384–360), *Romanica de est și de vest în domeniul limbii* (*ibidem*, p. 460–468), *Romanitatea noastră în lumina unor metode nouă de cercetare* (*ibidem*, p. 488–495).

Scopul lucrării din 1920 intitulată *Locul limbii române între limbile romănice (discurs de recepție la Academia Română)* nu este acela de a demonstra romanitatea limbii române, ci de a sublinia locul pe care aceasta îl ocupă în cadrul limbilor romănice, precum și importanța acesteia pentru studiul filologiei romănice.

În mod sistematic, organizat și argumentat, după prezentarea unui istoric al realităților lingvistice care-i vor servi drept bază pentru demonstrațiile ulterioare, Sextil Pușcariu realizează împărțirea limbilor romănice, pe baza asemănărilor și deosebirilor dintre acestea, în două grupe mari: grupa de vest și grupa de est, considerând că împărțirea anterioară a acestora nu are o bază științifică solidă, urmărind doar scopuri practice.

Coroborând informațiile pe care i le furnizează istoria, răspândirea geografică, alcătuirea etnografică și politică a popoarelor romănice și comunicarea care a existat între acestea, Sextil Pușcariu demonstrează că, având în vedere faptul că până în secolul IV exista o singură limbă, pe care o numește *preromanică*, nu se putea vorbi de o divizare a limbilor romănice. După divizarea limbilor romănice, acestea, în funcție de diferiți factori, s-au influențat reciproc în grade diferite.

Autorul afirmă că limba română (unica reprezentantă de astăzi a grupei de est) se aseamănă cel mai mult cu limba italiană, în cadrul celor două limbi producându-se, cu efecte similare, anumite fenomene fonetice¹. Astfel, în ambele limbi se menține și se răspândește pluralul substantivelor în *-ora* (it.) = *-uri* (rom.), precum

¹ Cazul amuțirii consoanelor finale a avut urmări importante asupra sistemului de declinare și de conjugare al ambelor limbi.

și frecvența prefixului *extra-*, iar la nivel lexical se constată păstrarea aceluiași cuvinte latine cum ar fi: *gemitus* (it.) = *gemet* (rom.), *jungere* (it.) = *ajunge* (rom.) etc., dar și menținerea sensurilor speciale cu care unele cuvinte apar în cele două limbi (*ibidem*, p. 150).

Continuitatea lingvistică dintre limba romană de vest și cea de est fiind întreruptă din motive socio-politice, din grupa de vest se desprind dialectele romanice din care se nasc limbile romanice de astăzi, dar cele două grupe nu încetează să se influențeze reciproc prin contactul zilnic, prin literatură, prin religie. Astfel, limba română, comparată cu limbile romanice de vest, se remarcă printr-o structură aparte, conținând asemănări care se explică prin substratul comun, dar și deosebiri esențiale pe care Sextil Pușcariu le împarte în trei mari categorii:

„Pe de o parte, limba noastră apare mai conservativă decât celelalte limbi romanice, păstrând elemente cari aiurea s-au pierdut și au fost înlocuite cu altele. Pe de altă parte, inovațiuni de limbă cari, la despărțirea celor două grupe, existau în germene, dar nu ajunseseră să se dezvolte, se găsesc la noi și la romanii de vest, dar evoluția lor e diferită. În sfârșit, în dezvoltarea mai departe, fără legătură, a celor două grupe de limbi, aflăm schimbări nouă ale substratului comun de limbă, deosebite în vest și est” (*ibidem*, p. 152).

Analiza lui Sextil Pușcariu efectuată în vederea demonstrării poziției deosebite pe care o ocupă limba română între limbile romanice continuă pe trei niveluri: fonologic, gramatical și lexical.

La nivel fonologic, autorul subliniază particularități ale limbii române ca limbă romanică. Unele se regăsesc și în alte limbi romanice, cum ar fi: păstrarea lui *u* scurt latin (la fel ca și sarzii, albanezii și dalmații), altele nu, un exemplu fiind absența paralelismului între *u* și *i* latin, între *e* scurt și *o* scurt, prin aceasta limba română asemănându-se cu limba albaneză și deosebindu-se de limba dalmată (*ibidem*, p. 152–153).

Sextil Pușcariu reliefează modul în care limba română păstrează nealterate afo-nicele între vocale, la fel ca în limbile albaneză și dalmată (*ripa* > *râpă*, *rota* > *roată*, *casa* > *casă*, *focus* > *foc* etc.), ceea ce apropie foarte mult forma cuvintelor române de a celor latine, precum și faptul că schimbarea velarei în labială înaintea dentalei este comună limbii române cu celelalte limbi romanice de est (*octo* > *opt*, *lucta* > *luptă* etc.).

Referitor la rotacizarea lui *n* intervocalic simplu, după ce acest *n* produsese nazalizarea vocalelor precedente, autorul precizează că acest fenomen este o trecere fonetică pe care limba română o are în comun doar cu limba albaneză, la fel ca și ritmul descrescător de la sfârșitul cuvintelor, care are drept consecință pierderea foniei și amuțirea vocalelor *i*, *o* și *u* (*ibidem*, p. 154).

În ceea ce privește flexiunea, derivarea și sintaxa, Sextil Pușcariu prezintă elementele care individualizează limba română între limbile romanice. Astfel, dintre toate limbile romanice, doar limba română păstrează vocativul în *-e* pentru substantivele masculine de declinarea a II-a (*bărbate!*, *Doamne!*), forma dativului substantivelor feminine de declinarea I și a III-a (unei *case* < *casæ*), nu se întâlnește

răspândirea particulei *che*, se păstrează particula *quam* și conjuncția *quod*, nu există verbe la perfect în *-dedi*, iar dintre sufixele diminutive în limba română lipsește *-ittus*.

Autorul precizează că, la nivel lexical, pot fi observate cele mai multe deosebiri între limba română și limbile romanice, deoarece, pe de o parte, în limba română lipsesc numeroase cuvinte latine, dintre cele mai utilizate în limbile romanice de vest, iar, pe de altă parte, foarte multe cuvinte sau formațiuni latine vulgare pot fi întâlnite doar în limba noastră (*ibidem*, p. 156–169). Astfel, datorită cuvintelor noi care au intrat de-a lungul timpului în lexicul limbii române, există deosebiri între lexicul românei și lexicul celorlalte limbi romanice, ceea ce este explicabil având în vedere că „izvoarele din care s-au îmbogățit limbile romanice de vest au fost cu totul altele decât cele din care s-a adăpat limba română” (*ibidem*, p. 162).

Următoarea lucrare la care ne vom referi este *O supraviețuire a latinei arhaice în română și italiană*. Deși scopul lucrării nu îl constituie în mod expres ideea individualității limbii române în cadrul limbilor romanice, nici a limbii române ca limbă romanică, ci explicarea pluralilor în *-i* ale cuvintelor românești și italienești care corespund unor cuvinte latinești de declinare a III-a, în cadrul lucrării, în partea destinată concluziilor, reține atenția o afirmație deosebit de importantă a autorului în ceea ce privește romanitatea limbii române, afirmație care conține, de fapt, un important argument gramatical și o invitație adresată romaniștilor de a acorda atenție acestui principiu:

„Numai ideea greșită, potrivit căreia între latina arhaică și limbile romanice ar exista o prăpastie de netrecut, ar putea să ne împiedice să vedem o continuare între pluralele latinești arhaice în *-īs* și pluralele italienești și românești în *-i*. În realitate nu există o astfel de prăpastie, căci „arhaic”, „vulgar”, „urban” și „literar” sau „clasic” sunt termeni care nu trebuie opuși unii altora, ci exprimă numai, din punct de vedere istoric și social, aspecte diferite ale aceleiași limbi. [...] menținerea, în italiană și română a pluralilor în *-i* la declinarea a treia, alături de câteva relicve în *-e*, dovedește că ezitare între *-es* și *-īs*, constatată în perioada latină arhaică, s-a perpetuat în vorbirea populară din Italia și ținuturile dunărene. După căderea lui *-s* final, *-i* s-a impus la toate masculinile declinării a treia, datorită celorlalte masculine, aparținând toate declinării a doua și având pluralul în *-i* etimologic; la feminine analogia cu cele de declinarea întâi a păstrat mai mult timp pluralele în *-e[s]*” (*ibidem*, p. 295–296).

Românesc și romanic este titlul lucrării pe care Sextil Pușcariu a susținut-o în anul 1933 în Germania la Tübingen. Pornind de la ideea că lexicul limbii române ilustrează condițiile particulare² în care s-a dezvoltat poporul român ca o societate de oameni simpli, autorul explică faptul că acesta este motivul pentru care lexicul limbii române nu conține termeni latini care se referă la mediul urban, cum ar fi *villa*, *strata*, *platea*, aceștia fiind înlocuiți cu termeni de altă origine, dar conține cuvântul *sat* de la latinescul *fossatum*, precum și termeni care se referă la armele cu

²„Condițiile în care s-a format poporul român explică suficient locul aparte pe care limba română îl ocupă între limbile romanice” (*ibidem*, p. 355).

ajutorul cărora oamenii își apărau existența: *arma, sagitta, scutum, lucta* etc. (*ibidem*, p. 351). Pe de altă parte, Sextil Pușcariu subliniază și exemplifică faptul că există multe cuvinte latinești și elemente ale latinei populare care s-au păstrat doar în limba română (*adjutorium* > *ajutor*, *placenta* > *plăcintă* etc.), rolul întregii expuneri fiind acela de a demonstra „cât de puțin importante sunt însă împrumuturile din limbi străine, în cazul limbii române” în condițiile în care nu se poate formula nicio propoziție exclusiv din cuvinte nelatine, în timp ce poeziile lui Eminescu reprezintă doar una dintre importante dovezi ale faptului că este posibil să se formuleze versuri, propoziții în care toate cuvintele să fie de proveniență latină (*ibidem*, p. 359).

Romanica de est și de vest în domeniul limbii este un alt studiu în care Sextil Pușcariu explică sensul în care limba română este *altfel romanică*³ decât celelalte limbi romanice și demonstrează motivul pentru care faptul că limba română diferă mult de romanica de vest aduce avantajul că studiul acestei limbi este unul fructuos. În viziunea autorului, acest studiu trebuie să se realizeze avându-se în vedere trei criterii, și anume: poziția geografică, structura socială și evoluția istorică a poporului român. Respectând structura propusă, Sextil Pușcariu demonstrează motivele pentru care și din punct de vedere lingvistic studiul limbii române „o limbă care de timpuriu s-a desprins din mediul limbilor romanice înrudite și a evoluat împreună cu idiomuri neînrudite ajunse între ele într-un sistem cultural deosebit” (*ibidem*, p. 462) reprezintă atât o provocare, cât și un demers deosebit de interesant.

Concluziile studiului subliniază faptul că limba română a fost în perioada dezvoltării sale de bază o *limbă țărănească* (*ibidem*, p. 463), singura limbă romanică care înaintea secolului al XIX-lea nu posedă aproape niciun cuvânt savant de origine latină, motiv pentru care „ea poate fi folosită [...] ca un criteriu de control pentru caracterul popular al cuvintelor romanice de vest” (*ibidem*, p. 464).

În cadrul studiului *Romanitatea noastră în lumina unor metode nouă de cercetare*, Sextil Pușcariu examinează romanitatea limbii române în lumina a două metode noi de cercetare, cea *structurală* și cea *spațială*, demonstrând faptul că elementul latin din vocabularul limbii române este *de vreo 90% mai mare decât în limba franceză* (*ibidem*, p. 489).

În cadrul acestei lucrări, continuându-l pe B. P. Hasdeu, primul care a insistat asupra acestui argument în stabilirea romanității limbii române, autorul face observații asupra structurii limbii române, în cadrul căreia frazele sunt organizate în jurul verbelor, verbul-predicat are un subiect (*de cine este vorba*) și de multe ori un complement în acuzativ (*pe cine* îl privește acțiunea), întrebările *unde?*, *când?*, *a cui?*, *de ce?* etc. indică categoriile lingvistice și domină structura oricărei limbi și toate sunt de origine latină. În plus, morfemele și instrumentele gramaticale sunt latine, la fel conjuncțiile *și*, *că*, *să*, precum și verbele *a avea*, *a voi* întrebunțate ca auxiliare (*ibidem*, p. 488–489).

³ Sextil Pușcariu folosește ca element de început al studiului *Romanica de est și de vest în domeniul limbii* afirmația unui *romanist german care a vizitat cu câțiva ani înainte România*: „La voi totul e romanic. Dar *altfel romanic* decât în Italia, Franța sau Spania” (*ibidem*, p. 460).

Concluziile cercetărilor lui Sextil Pușcariu evidențiază în mod clar faptul că *suntem un popor romanic și vorbim o limbă romanică, iar limba română nu este fiica, ci continuarea limbei latine vorbite odinioară în cele mai multe părți ale Imperiului Roman de Răsărit* (Pușcariu 1976, p. 174).

Pe lângă faptul că lui Sextil Pușcariu i se datorează inițiativa *Atlasului lingvistic român*, publicarea *Dicționarului limbii române* al Academiei, crearea *Muzeului limbii române*, primul centru de dialectologie și lexicologie românească, acesta are și meritul de a fi abordat „probleme largi de lingvistică romanică [...], a fost un lingvist și în această calitate s-a îndreptat spre studiile de română în care a știut să vadă întotdeauna problemele de însemnătate națională” (Niculescu 1965, p. 167–168).

Remarcabil prin claritatea ideilor, prin ceea ce spune, dar și prin modul în care o face, Sextil Pușcariu este, după cum îl numește Alexandru Niculescu, *un simbol al demnității transilvane*⁴, un „șef de școală lingvistică, un „maestru” care a deschis căi noi în romanistica românească, acesta știind să cuprindă și să valorifice un vast ansamblu de cercetări și să inspire lucrări precum cercetările asupra romanității sud-dunărene, dar și să demonstreze că neologismul latin și romanic este o problemă lingvistică și culturală.

Lucrarea de față s-a dorit a fi un omagiu adus acestui mare om, un Om al izvoarelor, dar și al argumentelor, un spirit critic și creator în același timp, care își exprimă și își argumentează cu claritate fiecare idee, un cercetător care găsește mereu dovezi noi pentru adevăruri mai mult sau mai puțin cunoscute, un om de cultură ale cărui lucrări se recomandă singure prin rigurozitatea, relevanța și responsabilitatea cu care au fost scrise.

Ne-am oprit asupra viziunii lui Sextil Pușcariu în ceea ce privește limba română ca limbă romanică din dorința de a puncta principalele idei care se desprind din lucrările fundamentale pe care le-a elaborat în legătură cu acest subiect, cu scopul de a sublinia o dată în plus importanța constatărilor sale în acest domeniu, constatări conform cărora

„limba română nu e mai romanică, nici mai puțin romanică, decât limba italiană, franceză sau oricare alta, ci pur și simplu romanică fără comparativ, căci noțiunea „romanică” e absolută, ea nu suferă gradație. Românii de azi continuă a vorbi limba română din estul imperiului. În cursul veacurilor, ea s-a alterat printr-o dezvoltare firească și prin adaosele ce i le-a adus conviețuirea cu alte popoare. Dar tocmai aceste elemente nouă, care se adaugă la elementul vechi, prin amestecul și traiul la un loc cu alte neamuri, constituie nota esențială care deosebește noțiunea exprimată prin cuvântul *romanic* de cea cuprinsă în cuvântul *roman*” (Pușcariu 1974, p. 166),

iar

„rolul nostru între popoarele lumii nu poate fi decât cel pe care ni-l indică însăși limba noastră: un popor romanic ce stă ca strajă civilizației și sufletului latin în inima Europei răsăritene” (*ibidem*, p. 169).

⁴ Aceasta reiese din titlul articolului pe care Alexandru Niculescu i-l dedică lui Sextil Pușcariu în DR, serie nouă, III–IV, 1998–1999, p. 187–190.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE. SIGLE

- Densusianu 1961 = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I. *Originile*; vol. II. *Secolul al XVI-lea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1961.
DR, serie nouă = „Dacoromania”, serie nouă, Cluj-Napoca, I, 1994 și urm.
Niculescu 1965 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, București, Editura Științifică, 1965.
Niculescu 1998–1999 = Alexandru Niculescu, *Sextil Pușcariu – un simbol al demnității transilvane*, în DR, serie nouă, III–IV, 1998–1999, p. 187–190.
Pușcariu 1974 = Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*. Ediție îngrijită de Ilie Dan. Prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva, 1974.
Pușcariu 1976 = Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*. Prefață de G. Istrate. Note, bibliografie de Ilie Dan, București, Editura Minerva, 1976.

THE ROMANIAN LANGUAGE – A ROMANCE LANGUAGE IN SEXTIL PUȘCARIU’S VISION (Abstract)

Sextil Pușcariu is a complex personality that stood out due to his multiple interests in all areas of the Romanian language and literature, to the novelty of his ideas, as well as to the numerous studies and articles on language history, dialectology, Romance, phonetics and phonology, lexicology and lexicography, literary history and criticism.

Throughout his professional activity, Sextil Pușcariu’s main interest was in the Romanian language as a Romance language, its place in the Romance area and, implicitly, its individuality among Romance languages. This interest materialised in studies and articles in which the author revealed the Latin origin of the Romanian language, its structural similarities, as well as the differences compared to other Romance languages, as a result of different development circumstances. Sextil Pușcariu revealed for the first time the specific situation of the Romanian language, its value as the oldest and most certain document for the reconstitution of popular Latin forms.

This paper is intended as a tribute to this Great Man, a Man of springs and arguments, a critical and creative Spirit at the same time, who expresses and argues clearly all his ideas, a Researcher who always finds new evidence for more or lesser known truths, a Scholar whose work recommends itself through the rigor, relevance and responsibility with which it was written.

We will focus on Sextil Pușcariu’s vision regarding the Romanian language as a Romance language out of the desire to point out the main ideas emerging from the fundamental work that he developed on this issue, in order to stress once more the importance of his work in this field.

Cuvinte-cheie: *Sextil Pușcariu, individualitate, romanic, limba română, morfosintaxă.*

Keywords: *Sextil Pușcariu, individuality, Romance, Romanian language, morphosyntax.*

*Universitatea Babeș-Bolyai
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31
cipriana_peica@yahoo.com*